

BOGDAN L. DABIĆ

SLOJ TURCIZAMA U LEKSICI »GORSKOG VIJENCA« PETRA II, PETROVIĆA, NJEGOŠA

Za stotinjak godina svoga opticaja i življenja u duhovnom životu nosilaca našeg jezika »Gorski vijenac« je istražen sa mnogih aspekata, a posebno sa gledišta pjesničkog jezika i leksike. Rekao bih ipak da su turcizmi ostali nekako zanemareni u dosadašnjem istraživanju, pa sam se isključivo zbog toga odlučio da ponudim ovaj skromni prilog. Uz put napominjem da su neki slovenski narodi već odavno sastavili rječnike svojih najvećih pjesnika, tako Poljaci imaju Rječnik Mickjevićevih djela, Rusi imaju Rječnik Puškinovih djela itd. Mi zasad nemamo Rječnik Njegoševih djela, ali će se valjda i to nekad sačiniti, pa je ovaj članak i zamišljen kao jedno zrnce u tom velikom poslu — bar što se tiče sloja turcizama u »Gorskom vijencu«.

Po svome slavističkom profilu, i po ličnom čitalačkom opredjeljenju, mnogo puta sam čitao sva tri glavna Njegoševa djela, a naročito »Gorski vijenac«. Pažljivim iščitavanjem, sa usredsređenim filološkim nastojanjem, lako ćemo otkriti da u tkivu remek-djela naše poezije ima dosta stranih riječi. Sve ih možemo razvrstati najprije u dva pretinca: *evropeizme* i *turcizme*. Pod turcizmima podrazumijevamo sve riječi orijentalnog porijekla, ne samo one što smo ih primili iz turskog već i one iz arapskog i perzijskog. Tako su postupali i raniji leksikografi, npr. A. Skaljić u svome klasičnom rječniku turcizama. Općenito uzevši, u našem jeziku ima više »turcizama« arapskog i perzijskog porijekla negoli onih koje smo preuzeli neposredno iz turskog jezika. Takvo poimanje turcizama već se učvrstilo kod naših istraživača i ono je dovoljno motivisano. Ovo zbog toga što je turski jezik sigurno posredovao u njihovom unošenju i usvajanju.

Pod *evropeizmima* podrazumijevamo riječi koje su već postale međunarodne u evropskom smislu, a po svome porijeklu su grčko-latinske, ili su, pak, preuzete iz svjetskih jezika Zapadne Evrope (fran-

cuskog, njemačkog i engleskog). U »Gorskom vijencu« ima znatan broj evropeizama, ali i turcizama ima podosta — više nego što bismo to očekivali. Oni ponajviše služe da se njima označe realije turskog (orijentalnog) načina življenja, ali se upotrebljavaju i kao poetizmi.

Lako zapažamo da turcizmi nisu podjednako zastupljeni u sva tri Njegoševa djela: njih, tako reći, nema u »Luči mikrokozma«, ali ih zato ima u izobilju u »Lažnom caru Šćepanu Malom« i »Gorskom vijencu«. Docnije ćemo vidjeti, u toku dalje analize, da nisu ravnomjerno raspoređeni ni u svim pasažima toga djela. Tako, na primjer, njih nema u posveti *Prahu oca Srbije* — ali zato taj pasaž obiluje slavizmima i rusizmima. Sve me to, kao čitaoca i istraživača, navodilo na razmišljanje: zašto je to tako, koji su razlozi pjesničkom postupku. Pokazalo se da ih zbilja ima i da su najčešće stilske naravi, ali koji put i kulturnoistorijske. Prema tome, motivi su poet-ski i jezički, ali ponekad i vanjezički.

U tekstu »Gorskoga vijenca« ima riječi *grčkoga* porijekla (*ad, anatema, tirjanin, heroj, komat, drum* itd.), zatim riječi *latinskoga* porijekla (*genij, instinkt, oltar, senat, materijal, trijumf, luna* itd.). Osim toga, znatan je broj riječi italijanskog porijekla, osobito u onom pasažu gdje se govori o boravku vojvode Draška u Mlecima (*princip, dužd, cekin, žbir, galija, palac* itd.).

Iz svjetskih jezika Zapadne Evrope prisutni su evropeizmi germanskog i francuskog porijekla, ali ne i engleskoga. To se objašnjava time što je prodor evropeizama engleskog porijekla uopšte novijeg datuma (uglavnom u XX vijeku). Evo nekoliko evropeizma germanskog porijekla: *vitez, majstor* i francuskog porijekla: *kape-tan, špijun*.

Osim svega toga, u tkivu »Gorskog vijenca« ima izvjestan broj *provincijalizama*, tj. riječi koje su poznate samo u Njegoševom za- vičaju. Kao svaki veliki pjesnik, Njegoš je svemu tome pridodao i izvjestan broj *idioleksema*, tj. riječi koje je on okazionalno skovao za datu priliku i sa određenom izražajnom funkcijom. Posebno valja istaći udio pozajmica iz crkvenoslovenskog i ruskog jezika u »Gorskom vijencu«. Njihov značaj je zbilja velik i karakterističan u Nje-goševom pjesničkom opusu uopšte. Zbog teškoća u razgraničavanju slavenizama od rusizama, ovdje ćemo te pozajmice iskazati u zajed-ničkom pretincu: *rabota, jazičestvo, volna, maštanije, vaskrsenije, raspjatije, členovi, znamenije* itd. Današnjem našem čitaocu, poseb-no mladom, velika su leksička prepreka Njegoševi provincijalizmi, a takođe slavenizmi i rusizmi.

*

Nakon ovih pristupnih formulacija možemo sad konkretnije prići razmatranju turcizama u tkivu »Gorskoga vijenca«. Počecemo od *prve* i *posljednje* strofe, između kojih je uokvireno cjelokupno dramsko pričanje Njegoševo. Već u prvoj strofi, koja ima jedva de-setak stihova, susrešćemo pet turcizama:

»Viđi vraga su sedam *binjišah*,
 Su dva mača a su dvije krune,
 Praunuka *Turkova* s *koranom*;
 Za njim jata prokletoga kota,
 Da opusti Zemlju svukoliku,
 Kâ skakavac što polja opusti!
 San pakleni okruni *Osmana*,
 Darova mu lunu ka jabuku...
 Zloga gosta Evropi *Orkana*.«

Završna strofa ima takođe desetak stihova, a zajedno sa pri-
 dodatom Njegoševom didaskalijom sadrži tri turcizma, od kojih se
 dva ponavljaju:

»Mrki vuče, podigni brkove
 Da ti viđu *toke* na prsima,
 Da prebrojim zrna od pušakah
 Kolika ti *toke* izlomiše!
 Mrtvu glavu ne diže iz groba
 Nit prekova bistra *džeferdara*.
 Zdravo tvoja glava na ramena,
 Ti ćeš pušku drugu nabaviti,
 A u ruke Mandušića Vuka
 Biće svaka puška ubojita.«

Popratna pjesnikova didaskalija uz ove stihove glasi: »Vladika
 ustade i dade Mandušiću iz *odaje* svoje jedan dobar *džeferdar*.«

Biće korisno da odmah kažemo iz koje su tematske oblasti
 dosad navedeni turcizmi, iz početne i završne strofe: *binjiš*, *Turk*,
koran, *Osman*, *Orkan*; *toke*, *džeferdar*, *odaja*. Sve su to riječi koji-
 ma se označavaju realije turskog (orijentalnog) načina življenja.
 Najprije imamo nekoliko vlastitih imena (*Turk*, *Osman* i *Orkan*),
 zatim se pominje sveštení kodeks islamske vjere (*Koran*) — po ko-
 jemu se upravljao privatni i društveni život Turaka onog doba. Uz
 to imamo i riječi što znače odjeću (*binjiš*), oružje (*džeferdar* i *toke*)
 i, najzad, prostoriju u kući (*odaja*). Time se već nagovještavaju te-
 matske oblasti u koje su raspoređeni ovdje upotrijebljeni turcizmi,
 o čemu će docnije još biti riječi.

Između ove dvije strofe, koje sadrže ukupno osam turcizama,
 smješteni su svi ostali turcizmi »Gorskoga vijenca«. Ja sam ekscer-
 pirao nešto između 150 — 200 stihova koji sadrže turcizme. Mnogi
 od njih su ponovljeni, a u pojedinim stihovima prisutna su i po dva
 turcizma. Ako sad uzmemo u obzir da se cio spjev sastoji od pri-
 bližno 3000 stihova, onda ćemo tek dobiti jasniju predodžbu o nu-
 meričkom udjelu turcizama u poetskom rječniku našega pjesnika.
 Ali odmah ćemo napomenuti da njihov udio nije samo statističke
 prirode već ima i određenu stilsku vagu.

Prije nego što pristupimo razmatranju apelativa zaustavićemo
 se na turskim (orijentalnim) imenima, zatim na titulama i činovima.
 Ovo zbog toga što su oni kategorijalno najbliži vlastitim imenicama.
 Pri tome se lako zapaža da su turski nazivi ušli u nomenklaturu ne-
 kih tipično crnogorskih (hrišćanskih) činova. Takvi su, na primjer,
serdar i *barjaktar* (*serdar* Janko, *barjaktar* Pima; *beg* (*Ivanbeg*), ali

i Suljo *barjaktar*). Ovamo bi se mogle pribrojati još neke imenice, na primjer, poetizam *delija* (*delija* je Gergelez, ali *delija* je i Marko Kraljević).

U tekstu »Gorskog vijenca« zastupljena su sljedeća orijentalna imena, tačnije imena lična i geografska: *Alah, Alija, Arnaut* (=kao etnonim), *Adžo, Arslan, Ali; Bajazit, Burak; Fatima, Ferat; Gergelez, Gertuka; Hajka, Hamze; Ilderim* (=kao nadimak); *Muhamed, Mujo, Mustaj, Murat; Omar, Osman; Selim, Skender, Suljo, Stambol* (=kao toponim), *Tale, Topal; Začir* . . . Približno tu ima oko trideset orijentalnih imena. Taj se broj povećava ako ovamo pribrojimo i neka prezimena islamiziranih Slovena, kao što su: *Alić, Čorović, Muhadinović, Mustafić* i sl. Broj turcizama iz ove skupine tako narasta do blizu četrdeset.

Znatan je broj titula, činova i riječi sličnoga značenja koja se pridijevaju uz turska lična imena, ali koji put i uz crnogorska. Evo nekih od njih: *aga, beg, kadija, adžija, (h)odža, efendija, paša, ridžal, sultan, padiša, kavaz, kavazbaša, vezir, dilber, delija, barjaktar, ulak, serdar* itd. Riječi iz toga tematskog i značenjskog kruga ima oko dvadeset. Evo kako ti činovi izgledaju kad se pridjenu uz lična imena: *(h)odža Brunčević, Mustaj-kadija, Selim-paša, Ivanbëg i Ivanbegovica* (sic!), *ridžal Osman, Mujo Alić, turski kavazbaša, Skenderbeg* itd.

Bila bi mala korist čitaocu ako bismo samo registrovali turcizme u »Gorskom vijencu« po azbučnom ili kakvom drugom redu, nego ih treba dati onako kako su utkani u tekst pjesničkoga djela. Tek poslije toga valja ih podijeliti po vrstama riječi, po tematskim jedinicama i azbučno. Tako će se očigledno razabrati njihova statistička zastupljenost i stilska funkcija u pjesničkom jeziku. Nakon svih tih operacija, kao prvog dijela posla, moći ćemo lakše i neposrednije da ih analiziramo stilski i jezički, da donesemo neke zaključke zbog kojih se i piše ovaj članak.

Evo sad tih stihova u kojima su upotrijebljeni turcizmi kao zaseban sloj pjesnikove leksike. Dajemo ih sa naznakom rednog broja svakoga stiha, kako bi čitalac mogao da ih provjeri pomoću tačnih koordinata i da sam prosuđuje o njima.

Paleolog poziva *Murata* (16)
Muhamede, to je za *Gertuku* (18)
Murat Srpsku, a Bajazit Bosnu (22)
Dva *Selima* Cipar i Afriku (24)
Skenderbeg je srca *Obilića* (31)
Munar dubi na krst razdrobljeni (59)
Mnoge će se *bule* ocrniti (130)
A *džeferdar* *Tomanović Vuka* (141)
A *ž* mi je *fišek* oštetiti (183)
Puštite ih, *amanat* vi *Boži* (193)

Sedmoglava izide *aždaja* (250)
 Da junački *amanet* čuvamo (267)
 Ujedno su ovce i *kurjaci* (285)
 Kad pod ovom živjeli *maramom* (305)
 Nestade ni *arča* u *torbice* (323)
 A *duhana* nesta u *toboce* (324)
 Dočekali *karvan* od Nikšića (332)
 Što zboraše *Hamza* i Nikšići (343)
Hata jašem, britku sablju pašem (368)
 Jesan li ih opsuo *mramorjem* (387)
 I staroga *odžu Brunčevića* (401)
 I u njega nekakva *šišana* (402)
Mujo Alić, turski *kavazbaša* (469)
 Da bogda im skapâ na *čengele* (544)
Beg Ivanbeg, junačko koljeno (567)
 Lomi teški *topuz* azijski (626)
 Svete *kule* pod sjen raspjatija (627)
 Te kneginja *Ivanbegovica* (693)
Baš aferim, kneže ozrinički! (717)
Efendija, ti ne ugoneta (734)
 Te nekakvu *čabu* pritvrdio (739)
 Pij *šerbeta* iz čaše svečeve (767)
 Goniš kamen *badava* uz goru (800)
 Te ja uzmi trostruku *kandžiju* (844)
Alah, more, mudra razgovora (876)
 Bogu *šućur*, dvjesti su godinah (879)
 Otkâ *paći* vjeru prihvatismo (880)
Izmećari dinu postadosmo (881)
 Čabo sveta, nejma u nas *hile* (882)
 Pred ostrotom vitoga *čelika* (884)
 O *hurije* oči plavetnijeh (898)
 O *Stambole*, zemaljsko veselje (911)
 Kupo meda, goro od *šećera* (912)
 Bog iz tebe samo begeniše (917)
 Iz *mindera* u zoru hitao (921)
 Ovaj drži rep *adži-Adža* (961)
 Pi, *serdare*, grdna razgovora (989)
Jok, *serdare*, ne ugađaš putom (1016)
 Kâ u *sahan* što se *čorbe* slažu (1021)
 Glete, ljudi, lijepa *saruka* (1030)
 Dje ga kupi, aga, *amana* ti? (1031)
 No mi ga je *vezir* poklonio (1033)
Šišano je isto kâ kršćeno (1042)
 Dočekaše *Šendjera vezira* (1048)
 Hajte k meni pod mojim *šatorom* (1099)
 Prorokova strašnoga *barjaka* (1102)
 U *jukare* oči od splaćine (1118)
 Da im *pâša* štogod ne dvoumi (1126)
Barjaktaru darivat Evropu (1137)
 Puče *kolan* svečevoj kobili (1143)
 U *čitapu* ne piše jednako (1147)
 Pred Bečom je *Burak* posrnuo (1149)
 Drž, *ridžale*, uzmi ovaj fišek (1175)
 Samovoljni *kavurski hajduče* (1191)
 Glasnija je moja *hajdučina* (1192)
 Ama mnogi grdni mučitelji (1194)
 Mogu živjet kao dva *sultana* (1202)
Topal-paša su dvadest hiljada (1220)
 Na svakoga zelena *dolama* (1349)
 Na svakoga *toke* i oružje (1350)
 Sta grad biti *topom* bukovijem (1387)

Potegla bi po stotinu *okah* (1418)
 Na naš *pazar* isti izlazili (1586)
 Ja ti ne bih *pàru* tursku dao (1619)
 Ono su ti svati *Mustafića* (1756)
 A ženi se *Suljo barjaktare* (1757)
 Sinovicom s *Oboda kadije* (1758)
 Brankovići i *ližisahani* (1764)
 Hvala Bogu, pasjega *mileta* (1778)
Gergeleze, krilo od sokola (1783)
 Samovoljno, bez nikakva *zora* (1785)
 Na tvojega krilata *halata* (1790)
 Ne zaborav' sablje i *miždraka* (1791)
 Nek ti sine sablja *damaskija* (1796)
 Dje si, Marko, nagnuta *delijo* (1798)
 Njim *Aliju* zgodi među pleća (1804)
 Ilderime, svečev *buzdovane* (1806)
 Da najstrašnim postaneš *šehitom* (1811)
 No se diže da *Fatimu* čeraš (1812)
 Al' ti prosto *dinovo* mlijeko (1816)
 Kad sve pokla što ne *posuneti* (1818)
 Samo *fakir* ostavi *fukaru* (819)
 Kad *padiši* stade pod vilice (1825)
 Kada *dinu* zagazi u *čorbu* (1826)
 Dje razgoniš kod *šatora* Turke (1828)
 Drž' *Alija*, kurvino *kopile*, (1832)
 Udri, *Tale*, tvojom *drenovačom* (1837)
 Ne ostavte *Kosu* u *kavure* (1840)
 Vjera ti je *Hajki* omilila (1846)
 Ne plač, majko, *dilber-Fatimu* (1855)
 No u *bostan* prenešena svoj (1858)
 Usta su joj *pàrom* srezana (1865)
Sahati su danas *kâ* godine (1881)
Tandarihe zemlji poklonio (1884)
 Badava se *inate* s *Turcima* (1902)
 Kad im ližu *kâ* pašcad *sahane* (1903)
 Sedam snaha što *ošiša* (1923)
 Šćaše carev *vezir* biti (1940)
 Da očešljam dugi *perčin* (1947)
 I junačku *čalmu* svežem (1948)
 Po *bedemu* od Travnika (1954)
 Što je *fajde* kriti ono što je? (1979)
 Pa ga ono pašče *Corovića* (2003)
 Hoće, kneže, ali što *zafajdu?* (2015)
Ema bi se moglo doslutiti (2050)
 Dok evo ti jednoga *kavaza* (2197)
 Gledao sam Getsimansku *baštu* (2272)
 Hram *Omarov* dje se povisio (2277)
Budale su s očima slijepe (2263)
 A u lik se *manit* obratio (2433)
 Ma dobroga i čašu od *oke* (2444)
Kâ blijedi plamen po *rakiji* (2476)
 Dva Novaka i *barjaktar* Pima (2529)
 Od *mečeta* i turske *džamije* (2611)
 I Novaka poradi *halaka* (2662)
 Ja sam *ulak* od Rijeke sada (2683)
 U to serdar poklič niz *nahiju* (2695)
 I kaza mi: „Evo *haračlije* (2747—48)
 U štitare da kupe *harače!*“
 Pa na *raju* stravu udaraju (2754)
 Poturice ljuta *Arnauta* (2759)

Ako broj predstavljenih turcizama u »Gorskom vijencu« zao-
kružimo na dvije stotine, a ukupan broj stihova u spjevu na tri
hiljade, onda izlazi da bi svaki deseti stih trebalo da sadrži po
jedan turcizam. Međutim, pošto se mnogi od njih ponavljaju dva
ili, čak, po tri i po pet puta — onda gotovo svaka »strofa« od pet
stihova sadrži po jedan turcizam u stihu. Ima stihova koji sadrže
po dva ili, čak, tri turcizma, kao što ima i takvih koji sadrže evro-
peizam i turcizam naporedo.

Po dva turcizma sadrže sljedeći stihovi (označićemo ih samo
brojkama, da izbjegnemo suvišna ponavljanja): 22, 23, 323, 717,
876, 881, 882, 926, 1016, 1021, 1031, 1048, 1064, 1077, 1132, 1175,
1179, 1180, 1191, 1220, 1757, 1806, 1819, 1826, 1855, 1859, 1890, 1902,
2007, 2611, 2758. Po tri turcizma sadrže stihovi 469, 1902, i još neki.
Evropeizam stoji naporedo uz turcizam u stihovima 361, 1832. i još
nekima: to su one sintagme *kurvino kopile*, *Hamza kopetan* i sl.
Evropeizmi su tu *kurva* i *kapetan*, a turcizmi su *kopile* i *Hamza*.

Zanimljivo je sada razmotriti ove turcizme po vrstama ri-
ječi. Pada u oči da je ogromna većina njih iz klase imenica, ali
ima, ipak, i nešto glagola, pridjeva, priloga, uzvika itd. Ovdje su
zastupljena svega tri glagola: *begenisati* (»O Stamble... Bog iz te-
be samo *begeniše*/ kroz proroka sa Zemljom vladati«), *posunetiti*
(»Kada pokla što ne *posuneći*«), *inatiti se* (»Badava *se inate* s Tur-
cima/kad im ližu kâ paščad sahan«). Zabilježio sam svega tri pri-
djeva: *paći* (»... dvjesti su godinah, otkâ *paći* vjeru prihvatismo«),
fakir (»Samo *fakir* ostavi fukaru/da nas služi, a pred krstom tuži«),
manit (»U pomamni vjetar udario/a u lik *se manit* obratio«). Za-
pravo, pravim pridjevom možemo smatrati samo ovaj posljednji,
a ona prva dva su izgubila mociju i sposobnost dekliniranja — pa
ih valja smatrati samo imeničkim determinativima, ali ne pravim
pridjevom. To se često dešava sa pridjevima stranog porijekla u
našem jeziku, a naročito sa turskim. Prilozi su *badava* i *šućur* (»Go-
niš kamen *badava* uz goru« ili »*Badava se inate* s Turcima«), (»Bo-
gu *šućur*, dvjesti su godinah/otkâ *paći* vjeru prihvatismo«). Od
partikula, veznika i uzvika navešćemo sljedeće: *jok*, *baš*, *aferim*.
Tu bismo pribrojali i dosta čestu zakletvu *amana ti*, *amanat vi*.
Nju podjednako upotrebljavaju Crnogorci i »Turci«. Zanimljiva je
i riječ *ama*, koja se još javlja u obliku *ema* i *ma*. Služi kao suprot-
ni veznik, ali i kao partikula. Mislim da samo lik *ama* možemo
smatrati turcizmom, dok su *ma* i *ema* romanskog porijekla (kad su
veznici).

U cilju dalje analize, u smislu upotrebljivosti i stilske vrijed-
nosti, daćemo azbučni spisak svih ekscerpiranih turcizama iz »Gor-
skog vijenca«:

A	Dž	L
adži(ja)	džamija	ližisahani
Adžo	džeferdar	
Ali(ja)		M
Alah	E	manit
Arnaut	efendija	marama
(h)arč	ema (conj.)	mečet
Alić		milet
Arslan	F	minder
ama	fajda	miždrak
aman	fakir	Mustaj
amanet	Ferat	Mujo
amanat	fildiš	Mustafić
aždaja	fišek	Murat
aferim	Fatima	Muhamed
	fukara	Muhadinović
B		munar
badava	G	mramor(je)
Bajazit	Gertuka	
Bajram	Gergelez	N
baš		nahija
bašta	H	
babo	Hajka	O
barjak	Hamza	(h)odža
barjaktar	hajduk	Osman
bedem	hajdučina	Orkan
beg	hat	Omar
begenisati	halat	odaja
binjiš	harač	oka
bostan	haračlija	ošišati
budala	hila	
būla	halak	P
buzdovan	hurija	paći (adj.)
Burak		paša
	I	pàra
Č	Ilderim	pazar
čalma	inatiti se	posunetiti
čelik	izmečari	padiša
čengele		perčin
čorba	J	poturica
	jok	
Ć	K	R
ćaba	kadija	raja
čitap	karvan	rakija
Corović	kavaz	ridžal
	kavazbaša	
D	kavur	S
damaskija	kavurski	sahan
delija	kolan	sahat
dilber	koran	saruk
din	kandžija	Selim
dolama	kula	Serdar
duhan	kopile	Skender(beg)
	kurjak	Stambol
		sultan
		Suljo

Š	T	U
šator	Tale	ulak
šendjer	tandariha	V
šerbe	toke	vezir
šećer	top	
šehit	topuz	Z
šišana	Topal	Začir
šišati	torbica	zor (sb.)
šućur	Tur(a)k	

Osim ličnih imena, koja smo već iskazali u dosadašnjem izlaganju, među turcizmima iz »Gorskog vijenca« možemo izdvojiti još riječi koje se odnose na sljedeće tematske oblasti:

1. *Riječi koje se odnose na Vjerski život i vjerske običaje:*
Alah, paći (vjera), ćitap, mečet, džamija, (h)adži(ja), Bajram, đin, ćaba, hurija, kavur(ski), koran, munar, (h)odža, (po)sunetiti, šehit.
2. *Vojsku, oružje i ratnu opremu:*
džeferdar, damaskija, miždrak, buzdovan, topuz, fišek, šišana, šator, barjak, top, halak.
3. *Konje i konjsku opremu:*
at, halat, kandžija, kolan.
4. *Biljke i životinje, mitska bića:*
aždaja, kurjak, bostan, bašta, majmun.
5. *Hranu i piće, posuđe:*
ćorba, duhan, (h)arć, rakija, šerbet, šećer, sahan.
6. *Odjeću i ukrase na njoj, posteljinu:*
ćalma, dolama, saruk, marama, binjiš, toke, minder.
7. *Materijale:*
ćelik, fildiš.
8. *Državnu upravu:*
nahija.
9. *Mjere:*
oka, pàra.
10. *Rodbinske nazive:*
babo (Pero).
11. *Razna zanimanja:*
ulak, ridžal.

To su samo najbolje zastupljene tematske oblasti, ali njih ima još. Za ilustraciju biće dovoljno i ovo koliko smo dosad naveli. Ako razmotrimo sve turcizme koji su ovdje ekscerpirani i sistematizovani, lako ćemo zapaziti da je znatan broj njih i danas svojina našeg jezika. Oni su čvrsto urasli u naš narodni jezik, a neki, čak, i u književni. Evo nekoliko takvih turcizama iz »Gorskog vijenca«: *ama, aždaja, badava, baš, bašta, bostan, barjak, bedem, budala, ćelik, ćorba, dinar, duhan, (duvan), džamija, hadžija, hodža* (ove tri posljednje kao realije vjerskog života naših Muslimana),

kolan, kandžija, kula, kopile, marama, pàra, pazar, (po)sunetiti (kao realije vjerskog obreda), *rakija, sahat* (sat), *šator, šećer, šišati, buzdovan, torbica, top* itd. Neki su toliko živi da su u samom »Gorskom vijencu« upotrijebljeni uz hrišćansku realiju. Tako imamo *babo Pero* (u tužbalici sestre Batrićeve), a *bašta Getsimanska* (biblijski pojam!) zastupljena je ne samo kod Njegoša već i kod Kranjčevića.

Dalje opažamo da su mnogi od onih turcizama koje je Njegoš upotrijebio zapravo poetizmi iz naše narodne epike, ne samo muslimanske, npr.: *binjiš, buzdovan, topuz, damaskija, delija, dilber, dolama, perčin, (h)at, kula, toke, šišana, šator* itd. Odranije nam je poznato da su narodne pjesme, epske i lirske, bile od velikog uticaja pri afirmisanju turcizama u narodnom jeziku. Odatle su oni kao poetizmi dopirali i u književni jezik (na primjer, *dušman(in)* kod Đure Jakšića, i sl.). Baš zbog toga je i Vuk Karadžić bio blaži prema turcizmima (ne svima, dabome) nego prema slavenizmima. Na čisto komunikativnoj ravni Vuk je bio u pravu. A evo zbog čega: mnogi turcizmi su postojali u narodu i bili su u živom optičaju, dakle, svaki je govornik upotrebljavao turcizme i razumijevao im značenje. Leksika iz crkvenoslavenskog jezika bila je zbilja nepoznata i mrtva za neobrazovani sloj srpskog naroda, a pogotovu za druge korisnike našeg jezika.

Zanimljivo je da su mnogi turcizmi »Gorskog vijenca« upotrijebljeni u figurativnom značenju. Pri tome nije uvijek riječ samo o prenesenom značenju već uopšte o upotrebi turcizma u nekoj stilskoj figuri, pa bila ona metaforske ili metonimijske prirode. Evo nekoliko takvih turcizama: *aždaja, čelik, čorba, čaba, čitap, fildiš, kurjak, marama, šećer* itd. Prvim se označava moćni turski sultan (kao sedmoglava aždaja), i uopšte silna turska carevina; drugi simbolizuje oružanu moć Otomanskog Carstva, treći znači nehomogenu smješ, četvrti znači učenost stečenu u tuđoj sredini — koja nema baš primjene kod kuće, peti kao da označava knjigu ljudskih sudbina, *kurjak* označava agresivnost i zvjersku ostrvljenost, *marama* ovdje znači približno 'etikete', *šećer* znači sladost uopšte, čak i duhovnu, itd. Imenica *fildiš* upotrijebljena je ovdje da se njome označi nježna i fina bjelina mlade djevojačke puti, itd.

Uopšte je poznato u evropskoj lingvistici da strane riječi imaju naglašeno ekspresivnu obojenost (razumije se, pod uslovom da to nisu tehnički termini). Zbog toga se one obično kreću suprotnim smjerovima po polju ekspresivnosti. Jedne od njih se degradiraju (to je češći slučaj, samo taj proces ide dosta lagano), druge se od njih sublimišu u svojoj izražajnosti i počinju da znače nešto uzvišeno (ovo drugo znatno je rjeđe). Među Njegoševim turcizmima zbilja imamo primjera za oba smjera. Sublimisana je riječ *amanet*, koja se upotrebljava, čak, u Njegoševom autorskom govoru (Cf. »Da junački *amanet* čuvamo«). Degradirana je riječ *fukara*, koja kod Njegoša (kao uopšte kod Crnogoraca) označava ne samo imovinsko siromaštvo već i duhovno i moralno. Osim toga, ima

među Njegoševim turcizmima raznih stupnjeva pejorativnosti pojedinih turcizama — bez obzira upotrebljavaju li ih hrišćani ili muslimani. Tako je pejorativna imenica *kavur* (= nevjernik sa stanovišta muslimana), ali je zato riječ *bula* umjereno pejorativna sa stanovišta hrišćanâ. Muslimani je neće upotrijebiti za svoju osobu. Zanimljivo je napomenuti da kod Njegoša nije pejorativna riječ *izmečar*, jer je inače musliman ne bi upotrijebio — da se njome deklarirše kao službenik islama. U našem današnjem jeziku riječ *izmečar* je poprimila izraženo pejorativnu obojenost — kao moralno-politički kvalifikativ.

Veoma je uputno proslijediti upotrebu naših riječi za turcizme, čega kod Njegoša takođe ima u samom tekstu »Gorskog vijenca«. Tako imamo *Alah* i *Bog*, *šućur* i *hvala*, *kurjak* i *vuk*, itd. Imenicu *Alah* upotrebljava da njome označi islamskoga boga, dok se imenicom *Bog* imenuje hrišćanski bog. Prilog *šućur* upotrebljava frazeološki vezano (»*Bogu šućur*, dvjesti su godinah...«), ali likovi iz hrišćanskog tabora upotrebljavaju na istom mjestu našu riječ umjesto turcizma (»*Hvala Bogu*, pasjega mileta...«). U današnjem govoru srednje Bosne rekao bih da se riječ *šućur* upotrebljava samo frazeološki vezano. Zanimljivo je i pjesnikovo variranje dvaju sinonima, od kojih je jedan član naša riječ (*vuk*), dok je drugi turcizam (*kurjak*). U stihovima »Tek što *vučad* za majkom pomile, /igrajuć se strašne zube svoje/ već umiju pod grlom oštriti« — imenica *vuk* upotrijebljena je u pozitivnom smislu, dok je u opoziciji prema *ovca* više izražena zvjerska narav vuka (»*Vuk* na ovcu svoje pravo ima, kâ tirjanin na slaba čovjeka«). U prvom primjeru takvom značenju doprinosi i tvorbeni manir — jer se radi o deminutivu *vùče* (u množini *vùčād*). Međutim, turcizam *kurjak* upotrijebljen je isključivo u negativnom smislu, na što ukazuje i pridodati atribut (»... kâ *kurjaci gladni*«). Ja bih rekao da i u običnom govoru imenica *kurjak* sadrži više zvjerskih osobina negoli imenica *vuk*. Ako se tome doda da se *kurjak* danas manje i upotrebljava, onda možemo reći da je *vuk* nemarkirani član sinonimijskog reda, dok je *kurjak* njegov markirani član.

Nakon kratkog opisa i analize turcizama kao zasebnoga sloja leksike u »Gorskom vijencu« mogli bismo formulisati sljedeće zaključke o njihovoj upotrebnosti i stilskoj vrijednosti:

1) Turcizama nema u posveti »Gorskom vijencu«, koja nosi naslov *Prahu oca Srbije* (misli se na Karađorđa kao oslobodioca). To se objašnjava time što je posveta napisana u jednom stilu koji se posve razlikuje od stila u kojem je napisan pravi tekst »Gorskog vijenca«. Naime, posveta je napisana u pseudoklasicističkom stilu, pomalo u žanru ode. To je, dabome, tražilo i drugačiju leksiku. I zbilja, u posveti ima rusizama, crkvenoslovenizama, latinizama i grecizama.*

* Turcizama nema ni u »Luči mikrokozma«, što je lako objašnjivo. To je vjersko-filozofski ep koji, kao takav, zahtijeva drugačiji stil i drugačiju leksiku. Potreba za riječima apstraktnoga značenja u »Luči mikrokozma« odvela je Njegoša do bogate riznice ruske i crkvenoslovenske leksike, pa zbog toga u »Luči mikrokozma« ima pravo mnoštvo pozajmica toga porijekla.

2) Ni u samom tekstu »Gorskog vijenca« turcizmi nisu ravnomjerno raspoređeni u svima njegovim pasažima. Njih najviše ima tamo gdje se neposredno izriče apologija islamu, na primjer, u onim stihovima koji se pripisuju Mustaj-kadiji i turskim svatovima. Znatno ih je manje, ili ih nema uopšte, u monolozima vladike Danila i igumana Stefana. To je, takođe, razumljivo po sebi, pa ćemo se ovdje zadovoljiti samo time da konstatujemo činjenicu.

3) U onim pasažima »Gorskog vijenca« koji su označeni kao *narodna kola*, a predstavljaju zapravo glas naroda u spjevu, broj turcizama je veoma umjeren.

4) Turcizama, ipak, ima i u govoru hrišćanskih likova, pa čak i na mjestima koja možemo shvatiti kao autorski govor.

Iz svih ovih pojedinačnih zaključaka, do kojih smo došli statističkom i filološkom analizom, proizlazi i jedan opštiji zaključak o udjelu turcizama kao zasebnoga sloja leksike u »Gorskom vijencu«. Turcizmi su pjesniku bili prijeko potrebni da se pjesnički izrazi u svome popularnom epskom spjevu. Pomoću njih je uspio da naslika realije turskog (orijentalnog) načina življenja, a takođe da izrazi epsku i lirsku sliku neprestane borbe Crnogoraca za slobodu. Time je ujedno postigao i ono što se u poetici obično naziva *lokalna boja* sredine, dakle, i uvjerljivost svoga pričanja.

U svemu tome dolazimo i do jednog opštijeg zaključka sociolingvističke naravi. Crnogorci su kao ratnici djelimično živjeli sličnim životom kao i turski vojnici, imali su slično ili isto naoružanje, samo je način ratovanja bio bitno drugačiji. To dolazi otud što su ciljevi ratovanja bili direktno suprotni, jedan je oslobodilački, drugi osvajački. I na primjeru turcizama pokazala se ispravnom tvrdnja moderne lingvistike — da svaki kontakt nosilaca dvaju jezika mora da se odrazi i na planu jezika. A Crnogorci nisu samo ratovali protiv Turaka, nego su s njima i trgovali. Prema tome, jezički se može kontaktirati i preko puške. To je posve netipičan način kontakta jezikâ, ali nama je on poznat i iz NOB-a u periodu drugoga svjetskog rata.

Ako uzmemo kao tačku odmjeravanja završetak XV vijeka, kad je već vršena islamizacija slovenskoga živilja našeg jezika, onda izlazi da su turcizmi stekli svoj današnji status već potkraj XVII vijeka, dakle, za svega dvjesto godina. To je lingvistički dosta uvjerljivo i moguće, jer se u »Gorskom vijencu« opisuje *istoričesko sobitije* pri svršetku XVII vijeka. O tome izričito kaže jedan turski lik u spjevu (Mustaj-kadija): »Bogu šućur, *dvjesti* su godinah,/otkâ paći vjeru prihvatismo«). To je vrlo važno kao subjektivno osjećanje pripadnosti islamskoj kulturi. Sve nam to još jednom potvrđuje tačnost dosadašnjih istraživanja o turcizmima u našem jeziku. Naime, u njihovom primanju i održavanju glavne uloge imali su islamizirani Sloveni našeg jezika, s jedne strane, i ojačan status turcizama u našoj narodnoj poeziji, sa druge strane.

ПЛАСТ ТУРЦИЗМОВ В ЛЕКСИКЕ „ГОРНОГО ВЕНКА” ПЕТРА II ПЕТРОВИЧА НЕГОША

Резюме

Статья задумана как скромный вклад в изучение поэтического языка шедевра югославской поэзии. Негош является самым выдающимся поэтом сербохорватского языка. Его поэзия отличается всеми качествами южнославянского эпоса и многими особенностями его поэтического языка.

„Горный венок” это произведение сложной поэтической структуры. Между прочим, лексический запас крупнейшего югославского поэта отличается некоторой своеобразностью. Прежде всего у Негоша обнаруживается довольно много заимствований из церковнославянского и русского языков. Кроме того, у Негоша много так называемых европеизмов греко-латинского происхождения. Автор настоящей статьи обратил внимание на турцизмы в произведениях П. П. Негоша и пришёл к некоторым интересным выводам:

1. Турцизмы очень много в „Горном венке” и „Ложном царе Щепане Малом”.

2. Юх совсем нет в его философско-религиозном эпосе „Луча микрокосма”.

Автор пришёл к выводу, что это объясняется двумя причинами: во первых, турцизмы вообще много в сх. литературном языке; во вторых некоторые турцизмы утвердились как поэтизмы в сербской народной поэзии.